

במעלות התשובה השלימה

יש תשובה סתם ויש תשובה שלמה.

אנו מתפללים במטבע שטבעו חכמים בברכות בכל יום בתפילת שמונה – עשרה: "והשיבנו בתשובה שלמה לפניך" ובעשרת ימי תשובה ובימי התעניות: "אבינו מלכנו החזירנו בתשובה שלימה לפניך". תפילה במטבע ברכות, שהיא מיסודו של רבי עקיבא (תענית כ"ה, ע"ב). מה המשמעות של מושג זה? מדוע דוקא מתפללים אנו על תשובה שלימה? לברורן של שאלות יסודיות אלו, מוקדשים הדברים הבאים.

* * *

מה בין תשובה לבין תשובה שלימה?

התשובה השלימה, על פי פרושו הפשוט של מושג זה, מגיעה לשלימותה, עם השלמת התהליך כולו – תהליך התשובה על כל שלביו, בה מתחיל עם "החרטה בלב", ונמשך דרך "הוידוי", אל "הקבלה להבא" – ומגיע לסופו, עם ביצוע "הכפרה", בדרך הקרבן, התפילה, או חלילה, היסורים. לעתים, אין הכפרה מסתיימת ללא קבלת העונש ואף המיתה. רק בחסדי הבורא, אבי־הרחמים, נפטר האדם מעונשן של יסורים ומיתה – ומתכפרים לו עוונותיו בדרכים אחרות.

התשובה מגיעה למעלתה העליונה, כשהיא מביאה לידי כפרה – שענינה: הסרת החטא או העון או הפשע ומחיקתם כליל מלוח החובות של האדם, מחיקה סופית ומוחלטת, המודיעה כי כבר נמחלו לאדם כל עוונותיו והוא זך ונקי ומטוהר לגמרי. כמאמר הכתוב (ישעי א, י"ח): "ובחנוני נא בזאת אמר ד' – אם יהיו חטאיכם כשנים – כשלג ילבינו אם יאדימו כתולע – כצמר יהיו".

זו משמעותו של הנס שהיה מתרחש בימי הבית, עד שפסק ארבעים שנה לפני החורבן, בלשון של זהורית שהיתה תלויה בפתח העזרה – שהיתה מלבינה עם גמר עבודת הקודש של הכהן הגדול ביום הכיפורים, להודיע לכל ישראל כי סר עונם וחטאתם תכופר.

במעלות התשובה השלימה

קצא

התשובה והוידוי – הם שלבים מרכזיים בתהליך הממושך שתכליתו: **הסליחה והמחילה והכפרה**. בזמן שהיה המקדש קיים, היה תהליך זה מגיע לשיאו בעבודת הקרבנות, במשך כל השנה – וביחוד ביום הכיפורים. בזמן הזה – התפילה היא העבודה שבאה במקום הקרבנות, בבחינת "ונשלמה פרים שפתינו" – ומגמתה שיכופר **למקריב** או **המתפלל** שעשה תשובה כהלכתה והתוודה לפני שהקריב קרבנותיו או אמר את תפילותיו, כדי שיצא מבית־הדין של מעלה זך ונקי, מוכן להתחיל דף חדש בחייו ובעבודת אלוקיו.

היום הקדוש שבשנה היהודית נקרא **יום הכיפורים**, משום שעיקר תכליתו לקיים מקרא שכתוב: "כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל עוונותיכם, לפני ד' תטהרו". כלפי כד שנינו בסיומה של "מסכת היום", היא מסכת יומא, בסופו של פרק יום הכיפורים, המוקדש כולו לעניני הכפרה לסוגיה – במשנתו של רבי עקיבא: "אשריכם ישראל לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם – אביכם שבשמים, ואומר מקוה ישראל ד', מה המקוה מטהר את הטמאים, אף הקב"ה מטהר את ישראל".

זהו הבטוי העז והנמרץ ביותר של מהות היום הקדוש ומטרתו: יום הכפרה שהוא יום הטהרה.

חילוקי הכפרה

על פי סתם משנה שם: אנו לומדים בענין חלוקי הכפרה שעיקרה: התשובה, המיתה ויום הכיפורים, וכך שנינו: המיתה ויום הכיפורים מכפרים יחד עם התשובה. תשובה מכפרת על עבירות קלות, על עשה ולא תעשה, ועל החמורות היא תולה, עד שיבוא יום הכיפורים ויכפר.

בבירור הדברים על משנה זו, מצינו שתי דעות של תנאים, דעות חלוקות, המובאות בבביתא שבגמ' שם – האחת "לקולא" והשניה "לחומרא".

דעתו של רבי (יומא פ"ה, ב'): "על כל עבירות שבתורה, בין עשה תשובה ובין לא עשה תשובה, יום הכיפורים מכפר – חוץ מפורק עול ומגלה פנים בתורה (שלא כהלכה) ומפר ברית־בשר, שאם עשה תשובה, יום הכיפורים מכפר. לא עשה תשובה, אין יום הכיפורים מכפר". על פי מסקנת הסוגיא שם, אין מחלוקת בין סתם משנה שלנו לבין רבי, אלא: "אפילו תימא רבי, תשובה בעיא יום הכיפורים" – דהיינו: צריכה התשובה ליום הכיפורים, שיכפר על העושה תשובה. "יום הכיפורים לא בעיא תשובה" – דהיינו: יש בכוחו של יום הכיפורים לכפר, גם ללא תשובה.

הרי: דעתו של רבי, "לקולא": עיצומו של יום מכפר גם לגבי **עבירות חמורות** ורק לגבי מספר עבירות חמורות ביותר, כפי שמסתבר מסוגית הגמ' שם, על פי פרושי רבותינו הראשונים, גם לשיטתו של רבי: יום הכיפורים מכפר רק יחד עם התשובה. על פי שטתו זאת: אין חלילה שום דרישה אחרת נוספת או צורך לכפרה בתנאי נוסף. דהיינו, שאחרי שעשה האדם תשובה ואחרי שעבר עליו יום הכיפורים – יהיה זקוק הוא ליסורים או

למיתה ר"ל — כדי שיתכפר לו העוון לגמרי. לשיטת רבי — אין שום עבירה שאינה מתכפרת ע"י תשובה ויום הכיפורים יחדיו.

אמנם, לא כך דעתו של רבי ישמעאל, המובאת בשם ר' אלעזר בן עזריה, בתשובתו ברומי לר' מתיא בן חרש (שם, פ"ו): "שאל רבי מתיא בן חרש את ר' אלעזר בן עזריה ברומי. שמעת ארבעה חילוקי כפרה שהיה ר' ישמעאל דורש? אמר: שלשה הם ותשובה עם כל אחד ואחד, עבר על עשה ושב — אינו זו משם עד שמוחלין לו, שנאמר: "שובו בניי שובבים" (הסיום שם ירמיה ג': "ארפא משובתכם") עבר על לא תעשה ועשה תשובה, תשובה תולה ויום הכיפורים מכפר, שנאמר: "כי ביום הזה יכפר עליכם מכל חטאותיכם" (הערה: הפסוק לפנינו בשלמותו: "לטהר אתכם מכל חטאותיכם". מענינת מאד ההשמטה של שתי התיבות המשמעותיות הללו — "לטהר אתכם". לכאורה, השמטה זו היא כנגד ההלכה האוסרתה, משום "כל פסוקא דלא פסקיה משה ואנן נפסיקניה"... וצ"ע, ואולי יתברר הטעם בדברינו (להלן). עבר על כריתות ועל מיתות בית-דין ועשה תשובה, תשובה ויום הכיפורים תולין ויסורין ממרקים, שנאמר: "ופקדתי בשבט פשעם ובנגעים עוונם". אבל: מי שיש בידו חילול השם, אין לו כח בתשובה לתלות ולא ביום הכיפורים לכפר ולא ביסורין למרק, אלא: כולם תולין ומיתה ממרקת, שנאמר: "אם יכופר לכם העוון הזה עד תמותון וכו"י".

צריך עיון מהו: ענין שלשה או ארבעה חילוקי הכפרה, בשאלתו של ר' מתיא בן חרש ובתשובתו של ר' אלעזר בן עזריה. מפרוש רש"י משמע: שלפי השמועה ששמע ר' מתיא בן חרש, התשובה היתה אחד מארבעת חילוקי הכפרה, כדבר העומד בפני עצמו. לפי שמועה זו, חילוק זה של כפרה — דהיינו התשובה — הוא החשוב והעיקרי בהשלמת הכפרה. אמנם, מאחר ולפי תשובתו של ר' אלעזר בן עזריה, שיטתו של ר' ישמעאל היא: שהתשובה צריכה להיות עם כל אחד ואחד מחילוקי הכפרה, הרי אינה עומדת כחילוק בפני עצמה, ולכן נשאר ע"פ משנתו של ר' ישמעאל רק שלשה חילוקי כפרה.

הדבר בכל זאת צריך עיון וברור: מה היתה, אם היתה, שיטתו של ר' מתיא בן חרש, שלה ביקש אישור בשמועתו של ר' ישמעאל. האם על פי שיטה זו, או "הוה-אמינא" זו — יש סוג של תשובה, המהוה חילוק רביעי, סוג של כפרה המכפרת אף על העוונות החמורים ביותר — סוג זה, ע"פ תשובתו של ר' אלעזר בן עזריה, לא נתגלה לנו כלל. האם הוא קיים?

אולי אפשר ללמוד הרבה מן המסיבות המיוחדות של השאלה האומרת: דרשני. השואל היה: ר' מתיא בן חרש, המקום: רומי. הנשאל: מגדולי חכמי ישראל שבאותו הדור, שהיה גם נשיא הסנהדרין, ושע"פ סוגית המשנה בגמ' ערובין, הלך יחד עם רבן גמליאל ור' עקיבא ור' יהושע בשליחות לרומי והפליגה ספינתם מברינדזי (פרינדסי — בגירסת הירושלמי) שבאיטליה. הזמן: ראשית התפתחותה של שיטת המינים על כפרה ע"י יסורין של יחיד, המקריב עצמו עבור הכלל כולו, ודי למבין. מן הראוי לציין, שר' מתיא בן חרש, הוא הוא בעל השמועה הידועה: "חביבין יסורים", והתשובה: "לא הן ולא שכרן". ואולי לכן נסמכה משנתו בפרקי-אבות, בענין הקדמת שלום לכל אדם, לדבריו של רבי ינאי: "אין בידנו לא משלוות הרשעים ואף לא מיסורי הצדיקים". הדברים צריכים ברור ועיון רב, ואכמ"ל.

אולי נצליח לפלס לנו דרך בסוגיא העמוקה והקשה הזאת של התשובה והכפרה, היסורין ושכרן – על ידי עיון והעמקה בשטתו של הרמב"ם בהלכות תשובה – בכפרת היחיד והציבור, ובסוגית הוידוי והתשובה.

שיטת הרמב"ם בענין הכפרה

הרמב"ם בפרק הראשון של הלכות תשובה, מפרט את אמצעי הכפרה לסוגיהם השונים ולהיקפם ותוקפם השונים זה מזה. הכל – על פי חומרת העבירה והחטא, ועל פי היות נושא הכפרה – היחיד או הציבור כולו, או היחיד כחלק מן הציבור.

על פי הרמב"ם: שבעה הם אמצעי-הכפרה, מהם שהיו נעשים רק בזמן שהיה המקדש קיים, ומהם – הנועדים לשעה ולדורות גם בזה"ז, אך רק שנים מהם מכפרים על כל העבירות ולכל ישראל: התשובה ושעיר המשתלח ביום הכיפורים. שבעת דרכי הכפרה הן: א) התשובה ב) הוידוי ג) הקרבנות לסוגיהם ד) עונשי בית-דין ה) תשלומין – בנזק ובגניבה וגזילה וכדומה ו) יסורין או מיתה ז) יום הכיפורים ועבודתו. אכן, התשובה היא הדרך העקרית אל הכפרה, והיא תנאי מוקדם לכפרת היחיד. עיקר התשובה הוא הוידוי, שהוא אחד מיסודות התהליך המהווה את התשובה.

כידוע, שיטת הרמב"ם היא שאין תשובה בלי וידוי – והתשובה והוידוי – מצוה אחת הם. נזכיר מ"ש הקרית-ספר על שיטת הרמב"ם, שהגדירה יפה, כי שטתו היא: "שהוידוי הוא "גמר" המצוה של התשובה", ועוד נברר, וכבר בררנו לעיל.

אף על פי כן לענין הכפרה: תשובה לחוד ווידוי לחוד. מצינו שהתשובה עצמה מועילה קצת גם ללא וידוי ויש ערך גדול אפילו להרהור הלב (קידושין, י"ט). הרי: תשובה לחוד ווידוי לחוד – לענין הכפרה. אך הוידוי מביא את התשובה לשלמות מסוימת, המבטאת את זכות הכפרה. וכן בענין הקרבנות שעיקר תכליתם הוא "ריצוי" וכפרה – הוידוי הוא תנאי בתהליך הכפרה של הקרבן, כלשון הרמב"ם ריש ה' תשובה: "אין מתכפר להם בקרבנם, עד שיעשו תשובה ויתוודו וידוי דברים". הוא הדין: "וכן כל מחויבי מיתות ומלקות בית דין, אין מתכפר להם עד שיתוודו, וכן החובל או המזיק, אף על פי ששלם מה שחייב אינו מתכפר עד שיתוודה".

הרי מצד אחד: הוידוי הוא תנאי עקרי בתהליך הכפרה, ובכל זאת גם מי ששב ולא התוודה, אע"פ שלא קיים את המצוה כהלכתה, הרי לענין הכפרה ולענין הגדרתו האישית מבחינת מעמדו כצדיק, ואפשר כצדיק גמור. שמן הסתם זוכה להכתב ולהחתם בספרן של צדיקים גמורים לאלתר לחיים טובים ולשלום. לכאורה, מתבקשת מכך המסקנה שתשובתו תשובה – אף אם לא הספיק להתוודות. אלא שעדיין לא השלים את תשובתו ולא ניכר לו בשלמות, עד שיעשה מצות התשובה כהלכתה. הדברים טעונים הסבר, ולכך מוקדשים הדברים, להלן.

הכפרה והתשובה

לגבי הגדרת הכפרה והתשובה והיחס שביניהם, מצינו חילוקי דעות והגדרות אצל רבותינו האחרונים.

רבותינו המפרשים, דנים במשמעות סוגית הגמ' המפורסמת בקידושין מ"ט, ב': "מי שקדש את האשה על מנת שאני צדיק – אפילו רשע גמור – מקודשת, שמא הרהר תשובה בדעתו", הקרית-ספר (רבינו המבי"ט) דן בדבר ורוצה להניח הנחה חדשה, הנוגעת במישרין לדיונו: כי אמנם לענין הכפרה – הרהור בלבד סגי (בבחינת – הרהור תשובה). לשיטתו: וידוי הדברים – מעכב את קיום המצוה, אבל אינו מעכב את הכפרה.

אמנם: שיטתו של רבינו הרמב"ם צריכה עיון וברור. האם לדעתו – התשובה מכרעת או שתמיד קיימים חילוקי כפרה, על פי חומרת העבירה, גם לגבי השעיר המשתלח והתשובה, וגם לגבי יום הכיפורים.

אצל שעיר המשתלח אנו מוצאים מפורש בדברי הרמב"ם, שהוא מכפר על כל העבירות שבתורה הקלות והחמורות, בין שעבר בזדון או בשגגה, בין שהודע לו בין שלא הודע לו – הכל מתכפר בשעיר המשתלח – בתנאי שעשה תשובה, אבל אם לא עשה תשובה, אין השעיר מכפר אלא על הקלות.

מקור שיטתו של הרמב"ם בענין השעיר, הוא בירושלמי שבועות פ"א ה"ו, והקשה עליו הכסף-משנה דבגמ' דידן, משמע שלרבנן – אפילו אם עבר על עשה ולא עשה תשובה – אין שעיר מכפר.

לישוב דבריו נזכיר דברי רבינו המאירי בחיבור התשובה (משיב נפש מאמר ג' פ"ג): "וכבר ידעת שאין שעיר המשתלח מכפר אלא לשבים וכו', ומ"ש שאמרו שנתכפר על הקלות אף בלא תשובה, ביאור: אע"פ שלא התעורר תכלית הערה, עד שיבוא ממנה לידי תשובה גמורה".

שיטתו המקורית של המאירי הן בענין הוידוי – שוידוי של הכהן הגדול המיוחד שבעם – בא לעורר את העם כולו להתוודות והן בענין שעיר המשתלח – שהוידוי עליו היה באמת מעורר את כולם לחזור בתשובה שלמה – מסבירה את דברי הרמב"ם: שלא עשה תשובה, דהיינו לא עשה תשובה שהיתה ראויה להעשות, בהתעוררות שלמה ע"י שמיעת הוידוי וראית השעיר המשתלח, הגורמת לזעזוע אצל הרואה, שחושב על גורלו הראוי ע"פ חומרת עברותיו ר"ל, מסבירה, כיצד מכפר שעיר המשתלח, וקושרת את ענין התשובה עם הכפרה, קשר פנימי ועמוק.

על פי זה נוכל לגשת לברור שיטתו של הרמב"ם בזה"ז – ולענין יום הכיפורים.

*

רבינו הרמב"ם בה' תשובה פ"א, ה"ג כותב: "בזמן הזה שאין בית המקדש קיים ואין לנו מזבח כפרה, אין שם אלא תשובה, התשובה מכפרת על כל העבירות וכו' ועצמו של יום

במעלות התשובה השלימה

קעה

הכיפורים מכפר לשבים שנאמר: "כי ביום הזה יכפר עליכם" (ויקרא ט"ז ל') וכו'. בהמשך כותב הרמב"ם: "אע"פ שהתשובה מכפרת על הכל (הערה: משמע – שדעתו בירושלמי יומא שהזכרנו – שבכל חילוקי הכפרה התשובה מכפרת קצת, ועוד נברר) ועצמו של יוה"כ מכפר – יש עבירות שהן מתכפרין לשעתן ויש עבירות שאינן מתכפרין אלא לאחר זמן. כיצד עבר אדם על מצוות עשה וכו', אינו זז משם עד שמחלין לו וכו', עבר על מצוות ל"ית וכו', תשובה תולה ויוה"כ מכפר, עבר על כריתות ומיתות ב"ד ועשה תשובה, תשובה ויוה"כ"פ תולין ויסורים הבאים עליו, גומרים לו הכפרה וכו'. בד"א שלא חילל את השם וכו', אינו מתכפר לו כפרה גמורה, עד שימות וכו', ומיתה מכפרת".

דברי הרמב"ם הללו מיוסדים על הסוגיא בסוף יומא שהזכרנו, על שאלתו של ר' מתיא בן חרש ותשובתו של ר' אלעזר בן עזריה בשם ר' ישמעאל. נמצאנו למדים איהו שהרמב"ם דעתו לפסוק **כמשנתו** של ר' ישמעאל, מפי של ר' אלעזר בן עזריה, ולא כסתם משנתנו ואלביא דרבי, ובכל זאת דבריו צריכים עיון, שהרי כבר הזכרנו דברו בה' תשובה פרק א', ה"א, שהוא מביא ראשית כל מיד אחרי **סדר הוידוי** בה"א, **שגם שם הוא מזכיר** מדי פעם את ענין הכפרה: "**בעלי חטאות ואשמות**, בעת שמביאין **קרבותיהן** על שגגתם או זדונם – **אין מתכפר** להם בקרבנם, עד שיעשו **תשובה ויתודו**" (כפי שהובא לעיל. נוסף ונציין המקור גמ' שבועות י"ב ב': "ה"ד או דלא עבד תשובה וכו'" וע"ע שערי תשובה לרבינו יונה שער רביעי אות ב' – ולא כן דעת גבורת-ארי יומא שם, שהוידוי אינו מעכב את הכפרה אלא מצוה בעלמא וכך נראית דעת רבינו הלל בפרושו לספרא ויקרא א', ג', ועיי"ש בקובץ-הערות שם). "וכן כל מחויבי מיתות ב"ד ומלקות אין **מתכפר** להם וכו' וכן החובל בחברו ומזיקו ממונו, אע"פ שישלם מה שחייב לו, אינו **מתכפר** לו עד שיתוודה וישיב מלעשות כזה לעולם וכו'". מיד אחר כך מביא הרמב"ם בהלכה ב': "**שעיר המשתלח לפי שהוא כפרה על כל ישראל**, כהן גדול מתוודה עליו על לשון **כל ישראל וכו'**, **מכפר על כל עבירות שבתורה הקלות והחמורות, בין שעבר בזדון בין שעבר בשגגה, בין שהודע לו בין שלא הודע לו – הכל מתכפר בשעיר המשתלח והוא שעשה תשובה, אבל אם לא עשה תשובה, אין השעיר מכפר אלא על הקלות וכו'**" (צ"ב בשיטת הרמב"ם, וע' גבורת ארי שם, שלשיטת הרמב"ם שעיר המשתלח, הוא מיקל על הכפרה, ובל"ת הוא במקום תשובה, בזה"ז צריך תשובה עם יוה"כ, וכן מ"ש שם על חשיבות השעיר במקום יסורים, וכאילו תמיד מקל השעיר בדרגה אחת, את חילוקי הכפרה).

אח"כ מביא הרמב"ם הדברים שהזכרנו: "בזמן הזה שאין **בית המקדש קיים**, ואין לנו מזבח כפרה – **אין שם אלא תשובה** והתשובה מכפרה **על כל העבירות**, אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה, אין מזכירין לו שום דבר מרשעו שנאמר: "ורשעת הרשע לא יכשל בה ביום שובו מרשעו" (יחזקאל י"ג, י"ד), עיצומו של יום הכיפורים מכפר לשבים שנאמר: "כי ביום הזה יכפר עליכם" (כאמור, מפרשי הרמב"ם מציעים במקור לשיטתו את הירושלמי שבועות פ"א ה"ו, ואת הירושלמי כאן סוף יומא, ועוד נברר).

לפי דברי הרמב"ם יוצא, ששיטתו בסוגית התלמוד הירושלמי, **שהתשובה מכפרת על הכל ויוה"כ מכפר על הכל** – ולכאורה מאחר שמיד אח"כ הוא מביא את **ענין ארבעת**

חילוקי הכפרה, צ"ל ששיטתו שזו כפרה חלקית ויש כפרה מלאה עם יסורין ומיתה ר"ל וכבר התקשו ברמב"ם זה מפרשים רבים – שלכאורה נראים דבריו סותרים, שקודם הוא אומר שהתשובה מכפרת על הכל – והביא אגב ענין שראוי לעיין בו מדוע הביאו שם: "אפילו רשע כל ימיו ועשה תשובה באחרונה, אין מזכירים לו שום דבר מרשעו" (לכאורה, מה זה נוגע לענינו? – ואולי יש כאן רמז למיתה המכפרת על הכל ועוד נברר).

עצם הענין הזה, שלכאורה דעת הרמב"ם שגם התשובה ויום הכיפורים בזה"ז, שאין לנו מזבח כפרה ולא שעיר המשתלח – אין מתכפר לו לאדם, אלא על ידי יסורים ובכמה עונות חמורים אפילו יסורים אינם מספיקים – הוא מחריד ומזעזע עד תהומה של נפש – ועל מה אנחנו מתפללים בתפילותינו: "ומה שחטאתי לפניך מחוק ברחמיך הרבים, אבל לא ע"י יסורים וחלאים רעים" – ועל מה אנו מזכירים בתפילותינו ביום הכיפורים דברי הכתוב בס' יחזקאל – "החפץ אחפוץ במות הרשע וכו', כי אם בשובו מדרכו וחיה". – והלא כל דברי רבותינו שנקבעו לדורות בתפילה: "ועל התשובה אנו מיחלים והבטחנו" – משמע מהם שהתשובה מועילה גם בלא יסורים ומיתה – תשובת אמת שהקב"ה רוצה בה – "ושובו וחיו" – כמאמר הכתוב. ראה כל דבריו של הנביא, כפי שהובאו ביחוד בתפילת הנעילה ועוד שם (יחזקאל י"ח, כ"ז): "ובשוב רשע מרשעתו אשר עשה ויעש משפט וצדקה הוא את נפשו יחיה, ויראה וישוב מכל פשעיו אשר עשה – חיו יחי לא ימות" – הרי לכאורה דברים מפורשים, שלא כשיטה המחייבת יסורים ומיתה – וקשה ליישב שהרשע שעליו מדבר הכתוב, אינו כולל חייבי כריתות ומיתות ביי"ד או שהמונח "חיה יחיה" – הוא אחרי מירוק יסורין דוקא, ושכל נבואתו של יחזקאל הנביא, אינו נוגעת למי שיש, חלילה, חילול השם בידו – עיין בנוסח תפילות יום הכיפורים ולמד שחז"ל מתקני הברכות התפללו על תשובה, שאינה מצריכה יותר יסורים ולא מיתה – חלילה, והדברים צריכים לימוד ועיון מעמיק.

תשובה מאהבה ותשובה מיראה

החילוקים של רבותינו בסוגית יומא, בין תשובה מאהבה לתשובה מיראה הם המפתח להבנת סוגיא יסודית זו.

בתשובת הגמ' על שני מאמריו של ריש-לקיש, האחד: "גדולה תשובה שזדונות נעשות לו כשגגות – שנאמר: "שובה ישראל עד ד' אל-לוקיך כי כשלת בעוונך", והשני: "גדולה תשובה שזדונות נעשים לו כזכויות, שנאמר: "בשוב רשע וכו' וחיה": לא קשיא: כאן מאהבה, כאן מיראה – והדברים כמעט מפורשים, שבעוד שעוון אפילו בשוגג צריך עדיין כפרה, הרי בתשובה מאהבה אין כלל יותר עוון לפנינו – לא שוגג ולא דבר שעדיין צריך כפרה – שהרי הזדונות נעשים כזכויות – ועל זכויות מקבלים שכר ולא חלילה יסורים או מיתה, ואפילו אין צורך יותר בקרבן, שמשאגיע אדם לידי תשובה מאהבה – כבר הגיע לשלמות הכפרה ולמדרגה העליונה של התשובה השלמה.

במעלות התשובה השלימה

קעז

לכאורה, מפורשים הדברים בס' חרדים לרבי אליעזר אזכרי בפרק ג': "תקוה לחוטא להנצל מן היסורים שלא להצטרך לסיגופים", וכדכתב רבינו יונה בשערי-תשובה: "וקרא מסייעא ליה ומתניי נמי מסייע ליה" — והביא שם בענין מאמר חז"ל: "תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות", בשם אחד מגדולי רבותינו הראשונים שבספרד, רבי מאיר מטוליטולא ז"ל: "דהא דתניא ד' חילוקי כפרה וכו' ותרץ דהתם בשב מיראה, דזדונות נעשו לו כשגגות והכא (תריס בפני הפורענות) בשב מאהבה, דעוונות נעשו לו כזכויות", ולפי תרוצו הסביר בס' חרדים שם: "דהיינו דקאמר מתניתין: תשובה. כלומר, תשובה שיחשבו עוונותיו כמעשים טובים, ואפשר דהיינו דהאמר נביא (הושע שם): "כל תשא עוון יקח טוב וכו'" עיי"ש דבריו הנפלאים בענין זה של תשובה מאהבה וגודל מעלתה בכל הפרק. (ועיי' בענין זה במנחת חינוך, סוף מצוה שס"ה, ובהקדמת הגאון רבינו יצחק אלחנן זצ"ל לספרו עין-יצחק ועוד נבאר).

והנה בענין שעיר המשתלח — מצינו לשונו של הרמב"ם: "לפי שהוא כפרה על כל ישראל — כ"ג מתודה עליו על לשון כל ישראל". יש לעיין: כיצד מביא וידוי זה וקרבת זה לידי התשובה השלמה, שהיא לכאורה תנאי לכפרה, שאין עמה צורך ליסורים — וקשה לומר שדבר זה גזירת הכתוב היא, שאין אנו יכולים להבינה, והדברים עמוקים וצריכים בירור.

העיר עיי' הגאון רבי יוסף כהן שליט"א, בספר התשובה שלו (פרק א' עמוד כ"ו) — ששעיר המשתלח אינו תכלית בפני עצמו, אלא אמצעי להגיע לידי התשובה השלמה, וסמך דבריו על דברי רבינו המאירי בחיבור התשובה משיב-נפש (מאמר ב' פיי"ג עמוד 546) ולשונו שם בין היתר: "נמצא מכל מקום שהשעיר סיבת הכפרה, והתשובה היא הכפרה, והוא שבזה"י שאין שעיר תשובה מכפרת. וכן כל מה שאמרו עליו שהוא מכפר, אם שעיר, אם עצמו של יום הכיפורים, אם יסורין או מיתה, ביאור כולם הערה (התעוררות) המגיעה לו באי זה מאלו והכל סיבת התשובה והיא הכפרה והוא שרמז הרב (הרמב"ם) במורה נבוכים (ח"ג סוף ס"י מ"ו), בשעיר-המשתלח שהיא להיותו הערה לתשובת כל החטאים — וכו'". עיי"ש שציינן עוד דברי רבינו המאירי, בענין זה שגם יסורים וגם עצומו של יום הכיפורים, הם סיבת התשובה והיא הכפרה — לדבריו במס' יומא דף פ"ה ע"ב, ד"ה המשנה הששית לענין עצמו של יום הכיפורים ודף פ"ו ע"א, בסוגיא בענין עצומו של יוה"כ ויסורים שהם הערה להזהר ולהפליג בתשובה ותכלית התשובה נמצאת בהם ונמצאת שלמה יותר וכו'.

והעיר שם הגר"י כהן שליט"א, שיתבאר דברי בעל הגבורת-ארי בביאורו למס' יומא דף פ"ה ע"ב — "דשעיר במקום יסורים עומד לכפר עם התשובה על החמורות" ועיי"ש מה שהעלה ששעיר המשתלח מיקל על כפרה, בכל דרגות חילוקי הכפרה ותמיד נחית דרגה א' בלבד — דהיינו במקום שצריכים מיתה ויסורים עם שעיר המשתלח יסורים בלבד, ובמקום שהיה צריך ליסורים כדי לכפר, תספיק לו התשובה עם השעיר, וכן הלאה.

נחזור לעניננו: דברי הרמב"ם בפ"א מהל' תשובה: "בזה"י שאין ביהמ"ק קיים ואין לנו מזבח כפרה — אין שם אלא תשובה" — שהמשיך לבארם שם באמרו: "אע"פ שהתשובה מכפרת על הכל וכו', יש עבירות שאין מתכפרין אלא לאחר זמן" ובאר בפרוט ענין חלוקי התשובה. לכאורה, יש לפרשם כדברי רבינו יונה שם, שמ"ש שנאמר: "מכל חטאותיכם"

האי קאי על "לפני ד' תטהרו" – ולא על יום הכיפורים שאינו מכפר לגמרי על החטאים – וביחוד האריכו מפרשי הרמב"ם לבאר דבריו הנ"ל: "ולעולם אין מתכפר לו כפרה גמורה, עד שיבואו עליו יסורים" – ובארו רוב המפרשים: "לעולם" – אע"פ שעברו עליו כמה וכמה ימי הכיפורים – כ"ז שלא באו עליו יסורים חלילה. אחד מגדולי הדור האחרון, בעל סי' עבודת-המלך על הרמב"ם (הגר"מ קרקובסקי מבית בריסק), הפליג לומר שכוונת הרמב"ם היא, אפילו עשה תשובה מאהבה, מ"מ בעי יסורים דוקא – וכבר העירו ע"ז שזה דלא כהמנחת חינוך והג' ר' יצחק אלחנן שהזכרנו, ואף בעל עבודת המלך הניח דברו בצ"ע (עיי' בס' התשובה שם עמוד ל"ה שהאריך בדבר).

אכן, מפורשים דברי רבינו המאירי שהזכרנו לעיל: "ולעולם אין הפרגוד ננעל בפני התשובה השלמה – והיא התשובה מאהבה, והיא היא הכפרה האמיתית".

דרכי האהבה ומסירות הנפש

כיצד פותחים שערי-התשובה מאהבה? – שאהבה תלויה בלבו של אדם, ודרגותיה עלומות ונסתרות, ומה יעשה האדם המבקש לאהוב ואין רגש האהבה בידו – שליבו ודעתו של אדם – הוא בידם, יותר מאשר הם בידו – וכיצד יבוא האדם מישראל אל התשובה מאהבה – זוהי שאלת השאלות ויסוד היסודות של ענין התשובה השלמה, אשר יעשה אותו האדם וחי בו.

פתח ראשון לענין האהבה, נמצא בענין ההתקשרות עם כלל ישראל וכפרתם של בני ישראל, שנהרגו על קידוש השם, שבמותם נקראים קדושים, אפילו לא עשו תשובה ממש לפני הסתלקותם מן העולם, שסוד מסירות נפשם, הוא סוד האהבה המכפרת על העבירות החמורות ביותר.

לכך רומזים דבריו המזעזעים של התנא האלקי רבי עקיבא: "כל ימי הייתי מצטער מתי יבוא פסוק זה לידי ואקימנו – ואהבת את ד' אלקיך בכל לבבך ובכל נפשך – אפילו נוטל את נפשך". התנא האלוקי רבי עקיבא – ברוחו הקדושה ובדבריו – "אשריכם ישראל, לפני מי אתם מטהרים ומי מטהר אתכם" – ידע גם ידע את הסוד הנורא, שהשער להיכל הפנימי של האהבה המטהרת – היא מסירות הנפש והתדבקות האדם עם כלל ישראל, שהיא כסא כבודו של הקב"ה והיא הדבקות העליונה באלקי ישראל, ע"י הקרבת הקרבן העליון שאין למעלה הימנו.

לכך מכוונים דברי חז"ל בענין הרוגי מלכות: "אין אדם יכול לעמוד במחיצתן" (פסחים נ"ו) – וביאר רש"י שם, שהכוונה לאו דוקא לר' עקיבא וחבריו, שבלאו הכי הגיעו בחייהם למדרגה העליונה ביותר, אלא להרוגי לוד – שני אחים, פפוס ולולינוס הי"ד, שמסרו נפשם למנוע עלילה על כלל ישראל – וכן מצינו במס' סנהדרין מ"ז א' על דברי רבא בגמ': "נהרג מתוך רשעו כיון דלאו כי אורחיה מיית הויה ליה כפרה תדע דכתיב: "נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים, בשר חסידך לחיתו ארץ", מאי עבדיך ומאי חסידך, לאו חסידך,

במעלות התשובה השלימה

קעט

חסידיך ממש – עבדיך – הנך דמחייבי דינא, דמעיקרא וכיון דאיסטול קרו להו "עבדיך" – וכדברי אב"י שם המבחיין בין הרוגי-מלכות (הני דגויים – רש"י שם), להרוגי בי"ד (של ישראל) – ויש לבאר כי גויים ההורגים לישראל, הריגה משום שהוא יהודי ונקרא קדוש – שמסר נפשו על דבר שהקב"ה אוהב אהבה עזה ("ישראל" – כדברי תנא דבי אליהו שני דברים וכו' ואני אוהבם וכו' תורה וישראל) מתעלה הישראל הקדוש וזוכה במדרגת השב מאהבה – שזדונות נעשים לו כזכויות.

נזכיר עוד כאן רק המעשה המפורסם ברבי שמעון הגדול ממגנצא, שאמר לבנו האלוף הקדוש אלחנן הי"ד, שנעשה לאפיפיור ובקש לחזור בתשובה שלמה – שאין לו תקוה אלא שיקדש השם ברבים וכך עשה וכשבקשו הגויים להורגו עלה על המגדל הגבוה וקידש את השם ברבים ועליו חיבר אביו את הפיוט הידוע ליום ב' דר"ה: "אל חנן נחלתו נועם להשפיר".

אמנם, הקב"ה חפץ בחייהם של הרשעים שיעשו תשובה, כמו שאמר הכתוב: "ושובו וחיו" (עין ברד"ק שם בית י"א חדר ב'), וראה עוד דברי הר"י אור זרוע ח"ב סי' תכ"ח, מהרי"ח או"ז סי' י"ד, ומפורשים הדברים לגבי מומר ר"ל, שנהרג שלא כדין שמיתתו מכפרת. עיי' ש"ך יו"ד סימן ש"מ ס"ק ט' ועוד ואכמ"ל.

דרכי התשובה מאהבה

דרך החיים של אדם מישראל, המבקש לחזור בתשובה שלמה ולקדש את השם בחייו, עוברת דרך דבקותו לאהבה בשתי מצוות יסודיות, האחת מצוה ממש – מצוות הצדקה, והשניה מצוה הכוללת כל המצוות – לימוד התורה, ואהבתה.

הרמב"ם בה' תשובה פ"ב ה"ד כותב: "מדרכי התשובה להיות השב צועק תמיד לפני ד' בבכי ובתחנונים – ועושה צדקה כפי כחו, ומתרחק הרבה מהדבר שחטא בו ומשנה שמו, וכו' וגולה ממקומו וכו'", עיי"ש. מקור דברי הרמב"ם הם הדברים המפורסמים של ר' יצחק: "ארבעה דברים מקרעין גזר דינו של אדם – צדקה וצעקה שינוי השם ושינוי המעשה". – והדברים מתבארים: ביחוד לגבי צדקה, שהיא קיומה למעשה של "מצוות ואהבת לרעך כמוך", הפותחת שערי שמים ומצילה ממות ("צדקה תציל ממות" – משלי י"ב).

מדבריו של ברה"פלוגתא הגדול של רבינו הרמב"ם, שהפך להיות בעל תשובה על כך, במדרגתו הגבוהה ביותר של מושג זה וחיבר על כך ספר מיוחד: שערי תשובה. כותב שם רבינו יונה מגירונדי, בשער ז' שם: "כשעושה תשובה על כריתות ומב"ד, כיון שלא נרצה העוון בלא יסורים, יכון ליבו לעשות מצוות המגינות מן היסורים, כמצוות הצדקה וכו' וכן ידבר אל לב העני ויכבדהו וינחמהו מצרתו וכו' ולשמח חתן וכלה, כי כל אלה מדרכי החסד" – ומסיים וכן כולן: "מצוות תלמוד תורה לשם שמים".

שער התשובה מאהבה – שבא לידי פתיחה וגילוי ע"י מצוות הצדקה, שהיא מיסוד ושורש מצוות אהבת ישראל – מתגלה בכל היקפו והדרו – במצוות תלמוד תורה, שהיא מיסוד ושורש אהבת התורה, כתקנת חכמים בברכות ק"ש: **אהבה רבה** – ורבנן אמרי "אהבת

עולם – בית ישראל עמך אהבת – תורה ומצוות חוקים ומשפטים אותנו למדת". העסק בתורה, שנעשה מתוך דבקות עלאית של חשק התורה, מעלה את האדם למדרגות הגבוהות של תשובה מאהבה – והוא דבק ומתדבק בנותן התורה, שהוא מדרגתה ומטרתה העליונה של התשובה מאהבה – (עייין שערי תשובה שם שער ד' ט"ז והשווה סוגית ערכין ט"ו, בענין תקנתם של מספרי לשון-הרע: "מה תקנתם של מספרי לשון הרע, אם ת"ח הוא יעסוק בתורה" – ומסביר רבינו יונה: "שהיא תקנה לחילול השם, שיש לו ריפאות ותעלה, אם יקדש השם תמיד, ועוד תמצא לו כפרה בהגיונו תמיד בתורה ויגיעתו בה"). שעל ידי יגיעתו בתורה וביחוד ע"י הרבצת תורה ברבים, הוא זוכה להתדבק בקב"ה נותן התורה ועוונותיו אינם מבדילים יותר בינו לבין אלקיו.

ונמצינו למדים: מסירות נפש על קידוש השם, לימוד התורה, ועשית צדקה וחסד – הם שערים לדרך העולה לעבוד את ד' אלקיו מתוך תשובה מאהבה – שהוא מתדבק בד' אלקיו שהוא אוהב ישראל, אוהב התורה.

גם ענין שמירת שבת כהלכתה – המהוה מעין תמורה לכפרה על ידי יסורים, יש להבין אותו על רקע ענין זה של האהבה. מאמר חז"ל: "כל המשמר שבת כהלכתו, אפילו עבד עבודת כוכבים כדורו של אנוש מוחלין לו". (שבת קי"ח טור ושו"ע או"ח רמ"ב, ובאר הט"ז: "שהשבת והתשובה יחד מועילין". ראה מ"ש במק"א בענין הקשר בין השבת והתשובה – הבא לידי גילוי במזמור שיר של יום השבת, שחברו אדה"ר וחזר ותיקנו דוד המלך על ענין התשובה – "טוב להודות לה' וכו'" עיין בראשית רבה פרשה כ"ג, ועוד). שמירת שבת בכל כחו, היא דבקות לאהבה בקשר הנצחי של הקב"ה עם עם ישראל – כמ"ש הכתוב: "ביני ובין בני ישראל אתה לעולם" והיא יום מנוחה וקדושה לאהבת הדוד והכלה. כמ"ש המקובל האלקי רבינו שלמה אלקבץ בפזמון: "לכה דודי" הנערץ ונאמר ברוב קהלות ישראל – ולכן תקנו רבותינו לומר שיר השירים בכניסת השבת, שאז נפתחים שערי האהבה ועי' מ"ש על זה זקן בית משפחת רעיתי תחי', הגה"צ ר' אלכסנדר זיסקינד מהורודנא, בסי' יסוד ושורש העבודה. – הרי, השבת מגינה ומכפרת על היסורים של השב, אם זוכה לשמור שבת כהלכתה – הרי דבק באהבה בנותן השבת – ושוב אין הוא צריך כלל ליסורים – אפילו ליסורים של אהבה.

כשבררנו הדברים הללו בשיעור בעניני אורות-התשובה למרן הרב זצ"ל, בדיבוק חברים בכולל צרור המור של יוצאי ישיבת מרכז-הרב פעיה"ק חיפה, העירני הרב ר' משה לסקר שליט"א, שמפורשים הדברים ב"תורה" על שבת תשובה של מרן השפת אמת – שתשובת השבת היא במדרגת "תשובה מאהבה" – ראה בסי' שפת אמת, כרך ה', ד"ה מאהבה (עמוד 168 ואילך) והוסיף להביא ראיה לדברים אלו ראש-הכולל הרב ר' יחיאל כונן שליט"א, שכך גם באר הדברים בהעמקה אחד מגדולי המוסר בדורנו, הרב אליהו דסלר זצ"ל במכתב מאליהו – במדרגות האהבה.

אכן, המושג "שבת תשובה" אומר דרשני. השבת כולה עונג ושמחה, חסד ואהבה ואין שייך בזה כלל לבקש על מחילת חטא ועוון – ולכן השמיטו מתפילת השבת, כידוע, מסדרי התפילות את ה"יהי רצון" שלאחרי אמירת קרבנות – קרבן התמיד בבוקר, כדי לא להזכיר

במעלות התשובה השלימה

קפא

בו ביום השבת: "שתרחם עלינו ותמחל לנו על כל חטאתינו ותכפר לנו על כל עוונותינו ותסלח לנו על כל פשעינו וכו'" – וכן עוד השמיטו את התחינות שלפני ואחרי פרשת העקידה ועוד – שהשבת אסור שיהיה בה עצבות כלל ועליה אנו קוראים בדברי הזוה"ק פי תרומה – שנהגו בקהילות ישראל של החסידים, לאומרה לפני ברכו דערבית דליל שבת: "וכל שולטני-רוגזין ומארי דדינא כלהו ערקין ואתעברו מינא ולית שולטנא אחרא בכלהו עלמין וכו'".

אדרבא, דוקא **בערב שבת** זהו זמן התשובה, כמו שכתבו: "בערב שבת תשוב" (ר"ת שבת). ובלקוטי המפרשים שהביא בסידור שפתי רננות, שחיבר וזיכנו הרב החסיד ר' דוד יהושע רוזנוולד שליט"א, היושב פניה"ק חיפה ת"ו, מכתבי האר"י ועוד, על הכנת עצמו בערב שבת עיי' תשובה, כדי לבוא לשער המלך בשם יעבי"ץ ומי"ב וספר תולדות אהרן פי כיתשא ושפתי צדיק פי בהעלותך ובמדרש: "וירח ריח בגדיו, אל תקרי וכו' אלא בוגדיו, שעיי' תשובה העלו ריח ניחוח". – כי ד' חילוקי כפרה הם: א) בכל יום לעת ערב ב) בערב שבת קודש ג) ערב ר"ח ד) התשובה הגדולה ביום הכפורים ועיי' יראה האדם להתוודות ולהרהר בתשובה בערב שבת וכו' וכן הביא שם בשם הרב הצדיק ר' נחמן קוסובר ז"ל ועוד בשלי"ה הקדוש דחמשה ערבין יש: ערב שבת, ערב ר"ח (יום כפור קטן), ערב ר"ה, ערב יום כפור, ערב הושענא רבה וכו'. ולכן הפליגו האר"י הקדוש ותלמידיו בגודל מעלת המנחה לקבלת שבת בערב-שבת ותיקן הבעש"ט הקדוש זיע"א לומר מזמור "הודו". ותקנו המקובלים הקדושים הרמ"ק וגיסו ר' שלמה אלקבץ זיע"א, אמירת ו' מזמורי תהלים ולכה דודי, כדי להתעלות ממדרגות היראה אל מדרגות האהבה – דהיינו מדרגת הדוד – הקב"ה והכלה – כנסת ישראל, או ע"פ דרך אחרת: הדוד – עם ישראל והכלה – שבת מלכתא. מכאן ואילך משקבלנו את השבת, מגיע **זמן האהבה** – הגדולה והעזה ואין יותר זמן הי"תשובה מיראה", אלא דוקא "תשובה מאהבה" – ראה מ"ש בספר הזכות למרן החידושי הרי"מ ז"ל בפי כיתשא: "נשיאת ראש זו שבת ובשבת נעשים כל הרצונות של ישראל אחד, ורק לרצון השי"ת – שמתאחדין ברזא דאחד וכו' והשבת "פורסת סוכת שלום עלינו" והיא החופה בה מתאחדים השבת ובן-זוגה: כנסת-ישראל". ראה דבריו הנפלאים של המהרש"א בחידושי אגדות על מסכת ב"ק, דף ל"ב, שעל כך תקן האר"י הקדוש וכתב בפיוט סעודת ליל שבת: "צוחין אף עקתין – בטלין ושביתין" ועוד שם: "שביתין ושביקין מסאבין דרחיקין, חבילין דמעיקין וכל זיני חבושין" ועוד ואכמ"ל.

הרי: **השבת** – **זמן התשובה מאהבה** וכל האומר ויכולו – מוחלין לו על כל עוונותיו (עיי' מ"ש על זה בס' תפארת שלמה תצא) ומגיעה היא לשיאה בזמן המנחה של שבת "עת רצון" – ובסעודה שלישית הוא זמן "רעוא דרעוין", כמפורש בזוהר הקדוש ועיי' תקון האר"י הקדוש, הפיוט הנשגב ד"בני היכלא" "חדו השתא וכו' דלית דינן דתקיפין" ועוד שם בכל הזמר הנפלא הזה, הנאמר בדביקות עליונה – בזמן הסעודה השלישית, שהוא הזמן המסוגל ביותר להתעלות במדרגות הכיסופין, למדרגה העליונה של "התשובה מאהבה".

ומענין שבת – אנו באים לברר קצת שני ענינים נשגבים: – ענין סגולת התשובה בא"י – וענין סגולת התשובה בעשרת הימים שבין ר"ה ויום הכיפורים.

*

ברור, שמצות התשובה והוידוי חלה בכל מקום ובכל זמן, בא"י ובחו"ל, ובכל ימות השנה כמו בעשרת ימי תשובה – אלא שלהגיע לתשובה שלמה היא התשובה מאהבה – מגיעים במיוחד בעשרת הימים שבין ר"ה ויום הכיפורים – מבחינת קדושת הזמן, ובמיוחד בא"י – מבחינת קדושת המקום.

זמן האהבה – חודש אלול – ר"ת: אני לדודי ודודי לי – ושיאו עשרת ימי התשובה. ולכן בימים אלו יש ענין מיוחד לעשות תשובה, בדברים שבין אדם לחברו (עיין מ"ש בדבר זה השפת אמת על סוגית יומא פ"ז ע"ב ד"ה איקפיד) – שיש לפייס גם מי שמקפיד עליו שלא כדין ועל כל פשעים תכסה אהבה וכל מעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו שנאמר: "נושא עוון ועובר על פשע וכו'" – וכך עולים בקנה אחד ענין אהבת ישראל, עם ענין אהבת ד' יתברך – שהם שעריה העקריים של התשובה מאהבה.

ומענין הזמן המסוגל לתשובה מאהבה – **לענין המקום** המסוגל לתשובה מאהבה: **ארץ ישראל**, עליה נאמר: "וכיפר אדמתו עמו". כבר במכילתא על הפסוק: "דבר אל בני ישראל והתודו" – יש לימוד מיוחד על מצוות וידוי בחו"ל, "ועדיין אין משמע וידוי אלא בארץ, מנין אף בגלות, ת"ל: "והתודו את עוונם ואת עוון אבותם" וכן דניאל אמר: לך ד' הצדקה וכו' וביארו מפרשי ס' החינוך מצוה שס"ד על מ"ש: "ונוהגת מצוה זו בכל מקום ובכל זמן" (השוה דברי הרמב"ם בס' המצוות מצוה ע"ג) – שכיון לדברי המכילתא הנ"ל, ועיין מ"ש הגר"י כהן שליט"א בס' התשובה שלו, שהטעם הוא מפני שהיא מסוגלת לדבקות בד', שהיא יסוד ועיקר התשובה, וההתדבקות בא"י וכו' היא גדר של התדבקות בשכינה, ראה רמב"ם ה' תשובה פ"ז ה"ו – וסמך לזה דברי המדרש רבה על הפסוק (דברים יג,ה): "ובו תדבוקו" – "וכי אפשר לו לאדם להתדבק בשכינה וכו', אף אתם כשנכנסים אתם לארץ, לא תתעסקו אלא במטע תחילה – הרי שנטיעה בא"י, היא גדר של התדבקות בשכינה ממשי". ראה עוד מ"ש בזוה"ק פ' אחרי בענין כפרת א"י שהיא כמזבח, ע"פ סוגית כתובות דף קי"א: "כל הדר בא"י שרוי בלא עוון", ולשון רמב"ם ה' מלכים פ"ה הי"א: "אמרו חכמים כל השוכן בא"י עוונותיו מחולים לו וכאילו המקום שבו הוא מזבח כפרה שנאמר: "וכפר אדמתו עמו". דמאן דזכו למיסק נשמתיה בארעא קדישא – אתכפר חובי וזכי לאתקשרא תחת גדפוי דשכינה". (זהר שם) – והביא עוד שם ביאורו המפורסם של בעל עץ יוסף על עין יעקב, שמפרש דברי הגמ' הנ"ל: "כל הדר בא"י שרוי בלא עוון, שנאמר (ישעיהו ל"ג, כ"ד): "ובל יאמר שכן חליתי העם היושב בה נשא עוון", משום דבא"י מתקבלת התשובה יותר מבחו"ל, כדאיתא באיכה רבתי על הפסוק: "על צוארנו נרדפנו יגענו לא הונח לנו", "שצוה נבוכדנצר את נבוארדן אלההון דאינון מקבל בעלי תשובה הוא וידו פשוטה לקבל שבים, כיון דאת כביש להון לא תשבקינן דיצלון, דלא יעבדון תשובה ואלההון ירחם עליהון, וכיון שהגיעו לפרת, אמר להון: שבקינן דניהון – דהיינו ששוב אין תשובתם מתקבלת ביותר, שהגיעו מחוץ לגבולות ההבטחה האלוקית".

זהו הטעם העמוק לכפרת אי"י – מפני שהיא מיוחדת להשראת השכינה והנבואה, הנובעת משורש הדבקות בד' יתברך והשגיו באהבתו – ולכן כל מי שזוכה ששרתה עליו שכינתה של אי"י ובמיוחד שכינתה של ירושלים – הגיע לתשובה מאהבה.

זכיר כאן דברי החסיד רבינו משה חיים לוצאטו זכותו תגן על כל ישראל: בשער האהבה – אהבת ד', במסילת ישרים פרק י"ט: "הדבקות בד' היא ענף מאהבת ד' – וכמו שנאמר: "לאהבה את ד' אלקיך ולדבקה בו" וכמים הפנים לפנים – מגיעים לאהבתו של ד' אלינו". עיין מ"ש בליקוטי אמרים לאדמו"ר הרב בעל התניא זיע"א דף ס"ט: "שכאשר יש אמונה גמורה שד' אוהב את ישראל, ממילא נוצר מצב של כמים הפנים לפנים, ועל ידי כך מתגברת האהבה בלב ישראל לאביהם שבשמים".

נצרף לכך את דברי הגמ' במס' יומא דף פ"ו: "אמר ר' לוי: גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר: "שובה ישראל עד ד' אלקיך" וגירסת הרי"ף גיאת שם בגמ': "והאמר ר' יוחנן עד ולא עד בכלל, לא קשיא: כאן מאהבה, כאן מיראה". כותב על כך רבינו המאירי: "שתשובה שהיא מאהבה ולא מפני סיבה, היא המועילה ביותר, ועליה נאמר **שהיא מגעת עד כסא הכבוד ממשי**".

ומפורשים הדברים בגמ' שם לענין: "ארפא משובתס", "ושובו בנים שובבים", "לא קשיא, כאן מאהבה, כאן מיראה", הרי: **הרפואה השלמה והתשובה השלימה עולות בקנה אחד - קנה האהבה** (עי' עוד שם בגמ' חילוקים שבתשובה מאהבה ואכמ"ל).

התשובה השלימה – תשובה מאהבה

הרי: לימוד התורה, אהבת התורה, דבקות בכלל ישראל, אהבת ישראל, מצות הצדקה, קדושת מנוחת השבת ומסירות נפש על כלל ישראל – כולם אבני יסוד הם לבנין התשובה מאהבה, היא התשובה השלמה המגעת עד כסא הכבוד.

שוב אין כאן לא יסורים, ולא מיתה – אך יש כאן מחילה וסליחה וכפרה – מתוך שינוי המציאות של השב בתשובה באהבה גדולה, שנהפך מתוך חוית אהבתו והיה לאיש אחר.

אולי אפשר לסמוך לכך: מטבע שתקנו חכמים בוידוי בלשון רבים לא כלשון יחיד – שכבר נתקשו בענין זה – רבים וכן שלמים, ראשונים ואחרונים ודננו בו לעיל בהרחבה. ע"פ האמור"ה הטעם הוא: שע"י תשובה אמיתית מתאחד היחיד עם הכלל, ושוב אינו יחיד הטעון כפרה על ידי יסורים ומיתה – שאינו יותר בבחינת רשע אלא בבחינת צדיק – שמתקיים בו: ושב ורפא לו והוא: בבחינת מ"ש חז"ל במשנה: "כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא שנאמר ועמך כולם צדיקים וכו'" – שמבחינת ההתדבקות בכלל ישראל, אפילו הפחות שבישראל הוא כצדיק גמור.

אכן כבר הוסברו הדברים באופן נפלא ע"י מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל, באגרתו המפורסמת בענין התשובה (אגרות ראי"ה – אגרת שע"ח): "על שמחת הנשמה

העולה מיראה תתאה אל הגדולה העליונה של בהיקות חסד אור קדמון – ובכל מלוא הנשמה יוצאת שירת קודש מקורית וכו', האומרת: ברכי נפשי וכו', הסולח לכל עוניכי, הרופא לכל תחלואיכי וכו', תתחדש כנשר נעורייכי וכו', עד שהנשמה מרגישה בהרגשה פנימית דקה, איך כל הזדונות לכל מדרגותיהם, וק"ו כל השגגות למיניהם, מתהפכים לזכויות גמורות וכו'". עיי"ש בכל דבריו הנפלאים, "עד שהכל בנחת בשובה". ועומק דבריו על קישור ענין התשובה השלמה, לענין הגאולה השלמה, שלזה בעצם, בענין המדרגה של התשובה מאהבה, נתחבר כל ספרו הקדוש אורות התשובה וביחוד דבריו הנשגבים, בענין ההתגלות הגדולה של התשובה בחיי ישראל ובתחייתו בארצו – שציר כל הספר הקדוש הזה וכל פרקיו, הוא בעצם ענין התשובה מאהבה.

המהפך של הרצון העליון, המביא את האדם להתעלות למדרגת האהבה – הוא חויה מטהרת ומזככת. לכך מכוון עומק דבריו של רבי עקיבא: "לפני מי אתם מטהרין ומי מטהר אתכם – מקוה ישראל ד' וכו' – וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם". התשובה כמקוה של טהרה – וחזיתתה בטבילתה במעינות קודש, המסלקת כליל את כל החלאים והעוונות והרשעות, שכיסו בטומאתם את נפש האדם. **טבל האדם במעינות התשובה ויצא טהור ומזוכך – והוא עומד לפנינו כמי שהסירו הבגדים הצואים מעליו והלבישו מחלצות, כלשון של זהורית שהיא הפכה ללבן – בזמן שהיה המקדש קיים.**

*

נמצינו למדים: יש תשובה ויש תשובה שלימה.

יש "תשובה מיראה" במהלכי סבוכיה ומדרגותיה, הכרוכות ביסורים של אהבה, ובדרכי הכפרה המפורטים, ויש "תשובה מאהבה", המשנה בבת אחת את האדם והוא לפנינו אדם אחר, קדוש וטהור, וקרוב לד' אלקיו בכל קראו אליו.

לכך נתכוון רבינו הרמב"ם, במה שכתב בהלכותיו הלכות-תשובה פרק שביעי הלכות ה' ו' וז', בענין מעלת התשובה וגדלותה – ונזכיר בסיום דברינו ביחוד דבריו בהלכה ז': "כמה מעולה היא מעלת התשובה. אמש היה זה מובדל מאלקי ישראל שנאמר: "עוונותיהם היו מבדילים ביניכם לבין אלוהיכם וכו'", והיום הוא מודבק בשכינה שנאמר: "ואתם הדבקים בד' אלוהיכם", צועק ונענה מיד שנאמר: "והיה טרם יקראו ואני אענה", ועושה מצוות ומקבלים אותן בנחת ובשמחה שנאמר: "כי כבר רצה האלקים את מעשיך", ולא עוד אלא שמתאווים להם שנאמר: "וערבה לד' מנחת יהודה וירושלים כימי עולם וכשנים קדמוניות". במהרה בימינו אמן, כן יהי רצון.